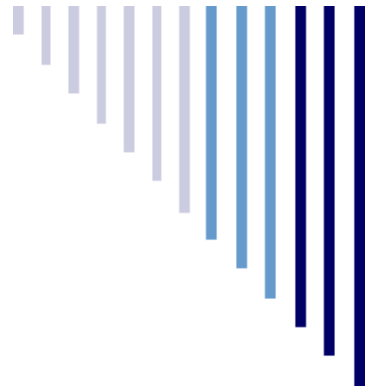




Keeleuuendus tänapäeval

**Johannes Aaviku 140. sünniaastapäevale
pühendat konverents 21.05.2022**

ETTEKANNETE LÜHITUTVUSTUSED



21. mai 2022. a.

TÄNAME

Eesti Kultuurkapitali toetamast

Koostanud ja toimetanud Peep Nemvalts

© Autorid ja Johannes Aaviku Selts

Sisukord

Saateks.....	4
<i>Ants Anderson</i>	
Keeleparenduse võimalusi.....	6
<i>Helgi Vihma</i>	
Ilmar Laaban ja Johannes Aaviku keeleuuendus	7
<i>Jaan Õispuu</i>	
Myosotis, keeleuuendus ja Johannes Aavik.....	9
<i>Kaarina Rein</i>	
Johannes Aavik antiikkirjanduse tõlkijana.....	10
<i>Ülo Vihma</i>	
Mõningaid ettepanekuid sõnauuenduseks	11
<i>Peep Nemvalts</i>	
Keeleuuendus, uuekeelendus või keelehajutus?	12
<i>Hannu Remes</i>	
Vaade Soomest: Johannes Aavik kui sillatala raamatus „Eesti silda ehitamas“	13

Saateks

Eesti keeleuuendaja ning kultuurilooja Johannes Aaviku sünnist möödus 140 aastat küll juba 8. detsembril 2020, ent pandeemia tõttu saame seda tähistada alles nüüd.

Aaviku eesmärk oli süsteemse teadliku keeleuuenduse kaudu rikastada eesti keelt, muutes selle paindlikult väljendusrikkaks kultuurkeeleks. Sõnavara ja grammatika uuendamise eeteid tutvustas ta laialdaselt, nt enda asutat ajakirjas „Keeleline Kuukiri“ (1914–1916) ning levitas oma rohkeis kirjatöis, sh „Keelelise Uuenduse Kirjastikus“ (60 numbrit 1914–1928) ning tõlkeis, sh sarjas „Hirmu ja õuduse jutud“ (24 numbrit 1914–1928).

Aastal 1924 ilmus Aavikul juba 1918. aastal kirjutet raamat „Keeleuuenduse äärmised võimalused“. Selle 50. aastapäevaks avaldati Stockholmis sealse Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Toimetiste 15. köitena raamatu teine, muutmata trükk. Teise trüki eessõnas kirjutas Uppsala Ülikooli dotsent Valter Tauli: „... teos on keeleteooria seisukohalt Johannes Aaviku kõige tähtsam töö. Selles viiakse esimest korda keeleteaduse ajaloos viimse loogilise konsekventsini järeldus mis tuleneb faktist et keel on vahend: me võime keelt muuta ja parandada oma tahte järgi piiramatult ja igasuguste meetoditega, ka n.ü. „kunstlikult“. Aaviku revolutsioonilise idee teostatavust tõendas ta keeleuuenduse edu.“

Johannes Aavik esitas ses raamatus „kolm peälkirjalist kysimust:

1. Kas ja miks on eesti keelele uuendust vaja?
2. Mil viisil ja mis abinõudega keelt parandada?
3. Kas ja kuidas niisugused parandused on tegelikult võimalikud?”

Konverentsil arutame pääle nonde küsimuste ka seda, kas ja kuidas elab keeleuuendus tänapäeval.

Koostaja

Kava

laupäeval 21. mail 2022

Tallinna Ülikooli Mare-hoones Uus-Sadama 5, ruum M-225

12:15	registreerimine	
12:50		Avasõnad
13:00	Ants Anderson	Keeleparenduse võimalusi
13:30	Helgi Vihma	Ilmar Laaban ja Johannes Aaviku keeleuuendus
14:00	Jaan Õispuu	Myosotis, keeleuuendus ja Johannes Aavik
14:30	virgestusaeg	
15:00	Kaarina Rein	Johannes Aavik antiikkirjanduse tõlkijana
15:30	Ülo Vihma	Mõningaid ettepanekuid sõnauuenduseks
16:00	Peep Nemvalts	Keeleuuendus, uuekeelendus või keelehajutus?
16:30	Hannu Remes	Vaade Soomest: Johannes Aavik kui sillatala raamatus "Eesti silda ehitamas"
17:00		Lõppsõna
17:30	Johannes Aaviku Seltsi üldkoosolek	
	Uued liikmed on teretulnud!	

Johannes Aaviku Seltsi peamisi eesmärgi on

- *aidata harida ja arendada eesti kirjakeelt, edendada keelekultuuri*
- *selgitada Johannes Aaviku osa eesti rahvuskultuuris*
- *tutvustada J. Aavikut keeleuuendajana, publitsistina, kriitikuna, tõlkijana, kirjastajana, kirjanikuna, seltsitegelasena, pedagoogina – kultuuriloojana*

Keeleparenduse võimalusi

Ants Anderson

Stockholm

Eesti keele elujõud sõltub muuhulgas keele kvaliteedist, mis nõuab jätkuvat või aktiivsematki keelekorraldust – lihtsustusi, reeglipäramist, täpsustusi, rikastamist, võib-olla ka moderniseerimist – optimistlikus vaimus ja asjatundlikul juhtimisel. Silmas pidades keelekvaliteedi tähtsust, kasutan aktiivse keelekorralduse üldnimetusena sõna *keeleparendus*.

Piirdun sellega, et esitan kolm ettepanekut oma paljude keeleparendus-ettepanekute hulgast:

- I. Väldete õigekirja reform
- II. Värvide ja valguse *a*-omadusnimed
- III. Teonime *o*-reform

Ilmar Laaban ja Johannes Aaviku keeleuuendus

Helgi Vihma

Tallinn

„Mana“ peatoimetaja Hellar Grabbi kirjutab oma ajakirjas 1966. aastal:

„Aastatelt vanimaks kaastööliseks selles numbris on Johannes Aavik. Mõtelgem hetkeks, missugune oli eesti kirjanduskeel, kui pärastine kuulus keele-Aavik ise koos nooreestlastega eesti kirjandusse tuli. Toonase ajaga võrreldes on meil praegu väljendusvõimaluste rikkus, mitmekesisus, täpsus ja ilu kirjeldamatult suurem. Ja ütlema on teada, kellele nii olulises osas selle eest oleme tänu võlgu. Kuid kas ainult võlgu? Sugugi mitte, sest palju sellest võlast on lunastatud ja minu tähelepanekute kohaselt (mis põhinevad impressionistlikel ja mitte kvantitatiivsetel hinnangutel) on meie kõikide eest seda võlga tagasi maksnud kõige suurema laenuintressiga Ilmar Laaban. Kes kahtleb, see lugegu vaid uuesti üle – või võtku häbelikult esimest korda kätte – Laabani nüüd juba kakskümmend aastat tagasi (1946.a) ilmunud „Ankruketi lõpp on laulu algus“ ja kogegu, kui paljud Aaviku poolt loodud või soovitatud sõnad on selles leidnud luuleliselt efektiivset ja maagilist kasutamist. Teame, et Johannes Aavikule endale meeldib vormirange klassitsistlik luule, kuid just seepärast on huvitav, et tema sõnataidurlikku tegevust on enim rakendanud eesti luule suurim avangardist.“ (Grabbi 1966: 62)

1938–1940 tegutses Tallinnas koolinoorte vaidlusklubi „Elbamus“ (*elbamus* on Johannes Aaviku sõna tähendusega „taassünd“), kus J. Aaviku keeleuuenduslikud ideed hästi vastu võeti. Õpilasena tegi Ilmar Laaban kaastööd Reaalgümnaasiumi ajakirjale „Realist“, 1937. aastal ilmus Laabani esimene kirjutis „Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses“ juba „Loomingus“. Samas ilmusid ta luuletused üleriigilise levikuga ajakirjas „Eesti Noorus“, mille peatoimetaja oli Helmut Tarand.

Mitmekülgsest andekas Ilmar Laaban käis paralleelselt gümnaasiumiõpingutega Heino Elleri kompositsioonitundides ja oli võimeline analüüsima isegi Arnold Schönbergi muusikat. Laaban on ka ise uuendeid loonud – ikka lähtudes eesti keele musikaalsusest. Johannes Aaviku keeleuuenduse musikaalsusest on kirjutanud teinegi elleriaan Leo Normet (1990).

Kirjandus

- Grabbi, Hellar 1966. Mõtteid eesti kirjandusest ja Manast. – Mana. Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri, nr 31, lk 62–64.
- Normet, Leo 1990. Noorest juugendist ja ühest juugendlikust nooruses. – Värvimängud. Rütmirõõmud : selle sajandi loomesuundi. Tallinn: Eesti Raamat.

Myosotis, keeleuuendus ja Johannes Aavik

Jaan Õispuu

Saaremaa ja Saue

Myosotis ehk kodanikunimega Olga Särel (1893–1979) oli Saaremaa harrastusluuletaja, kes paarikümne aasta vältel avaldas peamiselt kohalikus lehes „Meie Maa“ loodus- ja armastusteemalisi luuletusi. O. Särel sündis Saaremaal, kuid kasvas üles Narvas, kuhu vanemad olid nelja-aastase tütrega tööotsinguil kolinud. 1914. aastal naasis Olga Särel kodusaarele Laimjala valda Kapra külla, kus talutööde kõrval teenis elatist õmblemisega. Nõukogude ajal töötas O. Särel kohalikus ühismajandis kolhoosnikuna lihttööl. Ta suri 1. aprillil 1979 ja on maetud Saaremaal Kahtla kalmistule.

Pikka aega ei teatud-mäletatud Olga Särel ehk Myosotise luuleharrastusest midagi, kuni 2017. aastal avaldas kirjastus Ilmamaa luulekogumiku „Saaremaale“. Sellesse on kogutud aastatel 1913–1934 ilmunud 187 luuletust. Tänapäevaks on Saaremaa juurtega Soomes tegutsev muusik Katrin Nachtigall mõne neist ka viisistanud.

O. Särel haridustee piirdus algkooliga, kuid ta on ilmselt olnud suur iseõppija. Sellele viitavad kursisolek 20. sajandi kahe esimese kümnendi eesti modernistliku luule ja Johannes Aaviku käivitatud keeleuuendusega. Myosotise nime all esinenud autor kasutab oma luuletusis rohkesti võõrsõnu ning keeleuuenduslikke vorme, viimaseid vahel ka vigaselt. See on ärritanud Johannes Aavikut, kes 30. novembril 1921 avaldas Saaremaa lehes „Meie Maa“ Myosotise keelekasutust kritiseeriva kirjutise.

Johannes Aavik antiikkirjanduse tõlkijana

Kaarina Rein

Tartu

Üks Johannes Aaviku viise eesti keelt uuendada oli tõlkida raamatuid ja muid tekste. Tema tõlgete hulgas on ka vahendusi antiikkeeltest ning ta ise ei väsinud rääkimast ladina keele olulisusest. Esimene Johannes Aaviku eestindatud Rooma autori tekst ilmus juba 1901. aastal, kuid antiikkirjanduse tõlkeid tuli tema sulest ka järgnevatel aastakümnetel. Antiikkirjanduse tõlkimine eesti keelde on aktuaalne teema ka 21. sajandil ja mitmest Aaviku tõlgitud teosest on nüüdseks tehtud uustõlkeid.

Ettekande eesmärk on vaadelda, millise osa moodustavad antiikkirjanduse tõlkeid Johannes Aaviku algatatud keeleuuenduses ning võrrelda Aaviku eestindusi uute tõlgetega.

Mõningaid ettepanekuid sõnauuenduseks

Ülo Vihma

Tallinn

Eesti keeles on laialt kasutusel sõnu, mille sisuline tähendus on tekitanud inimestes kas võõristust, mida nad on korduvalt ka väljendanud, või siis pole sõna sisulisse tähendusse üldse süüvitudki. Uute, seni eesti keeles puuduvate keelendite loomise kõrval võiks Aaviku Selts tegeleda ka selliste teemadega. Konkreetsete näidetena pakun aruteluks välja kaks sõna. Need on *ajateenistus* kaitseväes ja *kohalik omavalitsus* avalikus halduses.

Ettekandes pakun omapoolseid lahendusi ning kutsun ka kohalviibijaid sel teemal arutlema ning oma variante pakkuma. Lõpetuseks arutlen esitatud näidete põhjal võimaluste üle seltsipoolseks koostööks keele loojate, normeerijate ja kasutajatega ning keeleuuenduse ja -kasutuse suurema nähtavuse tekitamiseks.

Keeleuuendus, uuekeelendus või keelehajutus?

Peep Nemvalts

Tallinn

Johannes Aaviku keeleuuendus oli teadlik, programmiline eesti keele arendamine paindlikuks ja rikkaks kultuurkeeleks. Sestap rikastas ta nii sõnavara kui grammatilisi tarindeid, lähtudes eelkõige eesti murdeist ja soome keelest, muude keelte väljendusvõimalustest innustust saades ning ka tehiskeelendeid luues. (Aavik 1916, 1924, 1970)

Tänapäeval kiputakse keeleuuenduseks nimetama mistahes uut sõna eraldivõetunagi, ilma laiemal programmi või teoreetilise aluseta. Mida üldse peetakse uudiskeelendiks? Eritlen esmalt viimase paarikümne aasta sõnavõistluste tulemusi (vt ka Nemvalts 2004, 2006), keskendudes peamiselt digisõnasele, mille võitjad avaldati 8. detsembril 2020, Johannes Aaviku 140. sünniaastapäeval (<https://sonaus.ee/>).

Käsitlen ka mõningaid levinud keelendeid: kas või kuidas need eesti keelt uuendavad või hajutavad, keele väljendusrikkust avardavad või ahendavad (vt ka Nemvalts 2008, 2020a–d, 2021).

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1916. Mis on keeleuuendus? Ta põhjendus ja ta programm. Keelelise Uuenduse Kirjastik 14. Tartu: Reform.
- Aavik, Johannes 1924. Keeleuuenduse äärmised võimalused. Keelelise Uuenduse Kirjastik 36. Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1970. Eesti kirjakeele uusmoodustused. – Keel ja Kirjandus nr 12, lk 726–728.
- Nemvalts, Peep 2004c. Uute sõnadega mestis. – Artikleid ja arhivaale III. Keeleuuenduse Kirjastik B5. Johannes Aaviku Selts. Tallinn, lk 137–147.
- Nemvalts, Peep 2006. Terrorismõrur võtab vastutuse? – Keele ehe. Tartu Ülikooli Eesti Keele Õppetooli Toimetised 30. Toimetaja Ellen Niit. Tartu: Tartu Ülikool, lk 168–184.
- Nemvalts, Peep 2008. Võõrsõna – harituse või harimatuse tunnus? – Kalender 2009. Tallinn: Olion, lk 65–69. [Kättesaadav ka [teaduskeelekeskuse võrgukodus](#).]
- Nemvalts, Peep 2020a. [Olgem positiivsed! Või parem mitte...?](#) – Delfi / Eesti Päevaleht 05.05.
- Nemvalts, Peep 2020b. [Haridus formaalse väljundamise distantil](#). – Õpetajate Leht 11.12.
- Nemvalts, Peep 2020c. [Liikuvuse liigutamine](#). – Sirp 18.12.
- Nemvalts, Peep 2020d. [Haldussuutlikkus sõltub õigus\(keele\)selgusest](#). – Õiguskeel, nr 4, lk 89–98.
- Nemvalts, Peep 2021. [Eesti keelekorralduse sasipuntrad](#). – Sirp 17.12., lk 12–13.

Vaade Soomest: Johannes Aavik kui sillatala raamatus „Eesti silda ehitamas“

Hannu Remes

Kajaani

Esitlen äsja Emakeele Seltsi toimetiste sarjas ilmunud raamatut „Eesti silda ehitamas. Valik artikleid 1978–2021“. Valimik koondab eri allikais ilmunud kirjutisi, millest enamik ilmub eesti keeles esimest korda. Raamat jaguneb nelja ossa:

- Soome ja eesti keelest kontrastiivselt
- Uurimise ja õpetamise eri ajajärkudest
- Kaks Johannest
- Kirjutisi keele- ja kultuurikontaktidest

Kogumiku kolmas osa „Kaks Johannest“ on saanud pealkirja artiklis käsitletud Juhani Aho (algselt Johannes Brofeldt) ja Johannes Aaviku auks.

Kogumik pakub lugemisvara nii keele- kui ka kirjandus- ja kultuurisuhete huvilistele.

Soome keeleteadlane Hannu Remes on 1960ndaist alates järjepidevalt ehitanud Soome–Eesti keele- ja kultuurisilda, koostanud eesti keele grammatika soomlastele, õpetanud ülikoolides, levitanud mõlemal maal teadmisi naabrite keele ja kultuuri kohta. Ta on Emakeele Seltsi ja Johannes Aaviku Seltsi auliige, Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi kavaler.

P.N.

Johannes Aavik:

„Seepärast kui meil kord tunnustetakse rahvusliku, omapärase ja omakeelse kultuuri aade ja soovitavus, kui meil tahetakse rahvusena püsida, siis esineb paratamatuna ja hädalisena vajadus keelt arendada, rikastada, ta teha nõtkemaks, peenejoonelisemaks, ka ilusamaks, et tast saaks kohane ja väärikas riist ja vahend, peaaegu suurte kultuurkeelte võrdne, meie harit seltskonnale, meie kirjanikele ja teadlasile. See on selleks tarviline abinõu, tähtis eeltingimus, nagu mänguriist ja selle hädus ning laad kunstnikule. Me peame saama ja ära õppima keele rikka ja ilusa, niisuguse, millest me suurte kultuurrahvaste kõrval ei tarvitse häbeneda, vaid millest koguni võime uhked olla. Päälegi on see ka ylitähtis rahvusliku võitluse seisukohalt : harit ja ilusat emakeelt peetakse kallimaks ja ollakse vähem valmis tast loobuma ja teda teise vastu vahetama. Keele väärtusi tõstes tõstetakse seega ka rahvuse elujõudu ja vastupidavust võitluses olemasolu eest.“

Keeleuuenduse äärmised võimalused.

Tartu: Istandik 1924 (1918), lk 7